

Ökt intensitet och nya aktörer

Analyser av utbildnings- och forskningspolitisk debatt kan ge nyttiga insikter i vilka argumenter och krafter som styrer utvecklingen. Det svenska analysinstitutet SISTER har nyligen publicerat två rapporter om henholdsvis universitets- och högskoledebatten och forskningsdebatten i Sverige de senaste åren, med undertitel: «Vad, vem, hur och varför?»

LILLEMOR KIM
ULF SANDSTRÖM

Debatten ligger ofta före den faktiska utvecklingen och analys av debatten ger därmed en bakgrund till de förändringar av högskole- och forskningspolitiken som regeringsskiftet i Sverige kan komma att medföra. De två rapporterna från SISTER bygger på en genomgång av pressdebatten i vid mening, dvs. dagspress (rikstidningar och lokalpress) samt fackpress i form av tidningar från forskningsråden, fackliga och andra organisationer.

Nya maktpolitiska frågor

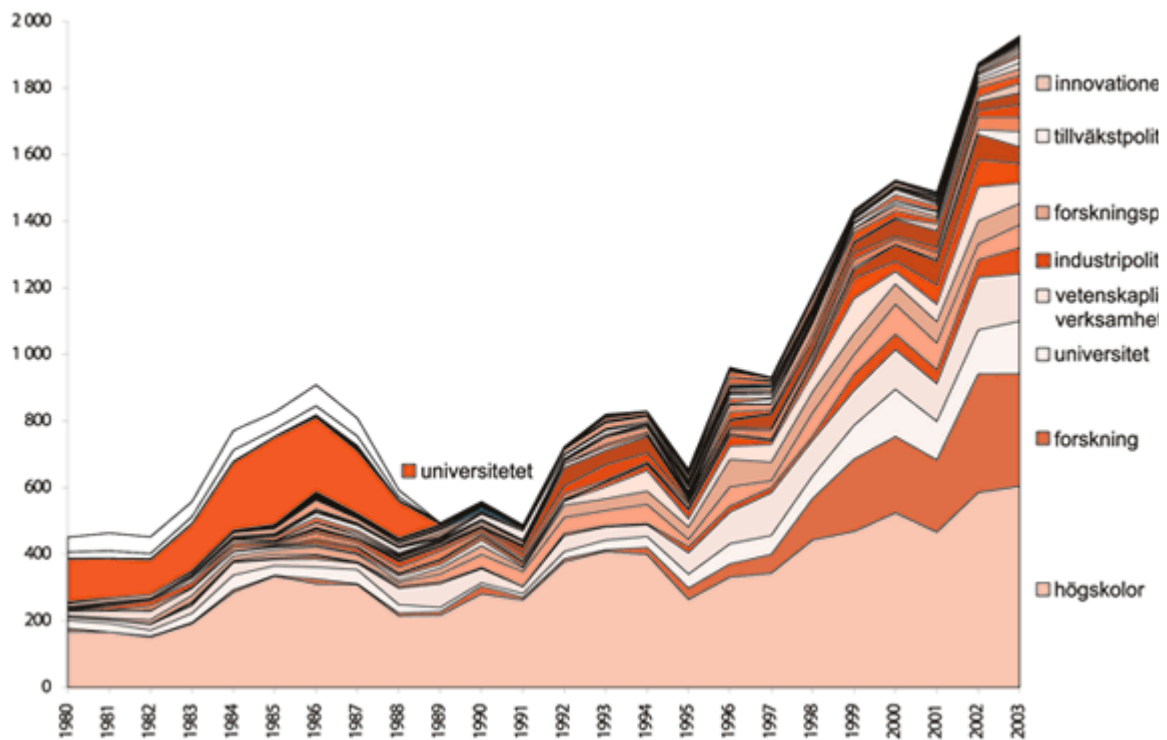
Vår analys visar att kunskapssamhället tar allt större utrymme i den pågående debatten i svenska tidningar och tidskrifter. Av figuren framgår exempelvis att sökordet *forskning* har ökat mycket kraftigt sedan mitten av 1990-talet, det gäller även högskola och universitet. Figuren visar bl.a. att ökningen för ett urval ämnesord (forskning, universitet, högskola etc.) i databasen ArtikelSök ligger på en faktor 2, medan artikeldatabasen i sin helhet ökar med en faktor mindre än 1 (med år 1992 som utgångspunkt).

Bruket av ämnesord skiftar över tid. *Tillväxtpolitik* och *innovationer* har tillkommit efter 2000. Ett ämnesord som fått en allt större aktualitet i debatten är *forskningsetik*, dels i form av kommersiella jäv med företag, dels i form av misstankar om forskningsfusk.

Forskning är inte längre något exklusivt och förbehållet kunskapseliten. En rad maktpolitiska frågor har getts utrymme i pressen. Feminismen har skapat en ny debattarena och rapporteringen om forskningsfusk och andra skandaler har fått stor uppmärksamhet.

Såväl högskole- som forskningspolitisk debatt följer den politiska utvecklingen tätt i spåren eller går stundtals *före* politiken. Forskningspolitikens debattoppar kommer i anslutning till utredningar och propositioner och ser vi till detaljerna är detta i än högre grad fallet inom högskolepolitiken.

65 högskole- och forskningspolitiska ämnesord 1980-2003.

Källa: Sandström 2006, baserad på Artikelsök.

Vem debatterar?

Vem debatterar och vilka grupper är representerade? Vi har funnit tydliga skillnader med avseende på aktörerna inom våra respektive områden. Medan högskoledebatten har en bredd över många lokala tidningar är forskningspolitik i mångt och mycket en fråga för huvudstadspressen. Även om det över tid blir fler typer av aktörer (fack och näringsliv har tillkommit) är forskningspolitik i stor utsträckning en fråga för behållna universitetsanställda. Högskolefrågor debatteras i större utsträckning på lokaltidningarnas ledarsidor. En annan avgörande skillnad är att företrädare för forskningsråd och myndigheter blivit dominanta aktörer i forskningspolitiken, en trend som inte framkommer i högskolepolitiken.

Universitets- och högskoledebatten - kvalitet kontra kvantitet

Den svenska universitets- och högskoledebatten spänner över ett vitt fält, från rikspolitik till frågor som bara berör enskilda läroanstalter eller utbildningar. Liksom i övriga Europa sker debatten mot bakgrund av den pågående Bolognaprocessen och handlar om samma motsättningar mellan kvalitet och kvantitet, rättvisa och reglering samt styrning och autonomi som i världen i övrigt, dock med några specifika svenska utgångspunkter.

Införande av masterexamen

Den sammanhållna svenska «högskolan» med sina relativt korta examina och fågradiga betygsskalor har komplicerat Sveriges anslutning till den gemensamma europeiska examensstrukturen. Full anslutning blev det först i samband med propositionen *Ny värld-ny högskola* lagom till Bergenmötet i maj 2005. Den stora frågan var införandet av masterexamen, dess ekonomiska effekter och konsekvenser för de nya högskolorna. Vilka skulle få examensrätt? Skulle följden bli indelning i A- och B-högskolor och hota den svenska enhetligheten?

Det blev många inlägg framförallt från de högskolor som hoppades att få universitetsstatus. Hur det blir i praktiken avgörs först i de kvalitetsgranskningar som förestår, men för nya universitet är det tills vidare stopp.

50-procentsmålet

Mycket av diskussionen har handlat om kvalitetsproblemen i den högre utbildningen samtidigt som platsantalet ökade igen efter några års stagnation. «Urholkningen» av grundutbildningsanslagen liksom utfallet av de nationella program- och ämnesutvärderingarna har använts som argument i diskussionen. Framförallt lärarutbildningen har utsatts för häftig kritik. Även den stigande akademikerarbetslösheten har gjort sitt till för att sätta den fortsatta utbyggnaden av högskolan på agendan.

Kvalitet före kvantitet kom att bli slagord i argumenteringen för ett borgerligt maktskifte i svensk högskolepolitik. Den socialdemokratiska regeringens expansionspolitik och det s.k. 50-procentsmålet kritiserades för att sätta kvantitet framför kvalitet. («50-procentsmålet» refererar seg til den forrige regjeringens mål «att 50 procent av varje årskull ska ha påbörjat högre utbildning innan 25 års ålder», red. anmerk.). Debattintensiteten steg när den borgerliga Alliansen lade fram ett eget högskoleprogram. Man krävde stopp för fortsatt utbyggnad så länge resurser inte tillförs i samma omfattning. Tunga inlägg från fackliga företrädare, universitetskanslern m.fl. fick slutligen ministern att skjuta 50-procentsmålet på framtiden. En bidragande orsak var sannolikt insikten att målet skulle bli svårt att uppnå med växande ungdomskullar.

Forskningsdebatten - systemfel eller resursbrist?

Den forskningspolitiska debatten sedan valet 2002 har i mångt och mycket handlat om resursfrågor. Svenska universitet mottar en ständigt ökande andel externa medel. Pengar söks i konkurrens från råd, stiftelser och myndigheter. Den socialdemokratiska regeringens ambition var att öka denna konkurrens för att förbättra forskningens kvalitet. Många forskare har applåderat den inriktningen; inte minst för att det skulle innebära att pengar som gått till regionala högskolor på sikt kunde tas tillbaka till de gamla universiteten. Samtidigt har flera ledande forskare börjat tveka om nyttan med konkurrensen. De rapporterar att tiden för att söka pengar tar alltmer tid. Man har börjat tala om en «ansökningshysteri», som dessutom förvärras av att finansierarna ständigt föreslår nya finansieringsformer. I debatten har de som pekar på systemfel efterhand blivit fler än de som enbart begär mer pengar från staten.

Viktiga ändringar i svensk universitets-, högskole- och forskningspolitik 2005-2006*

- Ändrad examensstruktur (3+2+4) och införande av masterexamen
- Fortsatt utbyggnad av grundutbildningen (+17 500 platser)
- Ändrade tillträdesregler (ökad frikvot, förbud mot kvotering)
- 50-procentsmålet «skjuts på framtiden» (50-procentsmålet refererar seg til den forrige regjeringens mål «att 50 procent av varje årskull ska ha påbörjat högre utbildning innan 25 års ålder», red. anmerk.)
- Öppning för avgifter för utomeuropeiska studenter
- Stopp för nya universitet
- Nya anslagsformer för kraftsamling och långsiktighet
- Meriteringsanställningar för unga forskare
- Handlingsplaner för kommersialisering av forskning och tekniköverföring

Källa bl.a. Prop. 2004/05:142 Ny värld - ny högskola, Prop. 2004/05:80 Forskning för ett bättre liv
(*Ändringar före regeringsskiftet, 2006)

Förändring av basala maktförhållanden

Ett annat tema i debatten är det pågående systemskiftet i svensk forskning, vad som uppfattas som en förändring av basala maktförhållanden. Framgångsrika forskningsledare får allt större spelutrymme på andras bekostnad. Unga forskare och äntligen etablerade kvinnliga forskare, som räknat med att få pröva sina vingar, känner sig inordnade i forskningslinjer som inte är deras och upplevs tillhöra en svunnen tid. Denna nyordning genomförs, enligt den ledande debattören Bo Rothstein, utan hänsyn till internationella erfarenheter och utan konsekvensanalys.

Dessa markanta förändringar har kännetecknat debatten samtidigt som forskningsråden, ofta med debattartiklar, framträtt som kravmaskiner för ökade resurser till forskningen. Utdelningen har blivit skral eftersom politikerna av allt att döma menar att pengarna finns och att konkurrensen borde omfördela dessa till «rätt forskare».

Samtidigt har en starkt anti-akademisk opinion trätt fram. Den talar om «behovsmotiverad forskning» och menar att grundforskningen alltför länge fått alltför stort utrymme; ett systemfel alltså. Den statliga myndigheten Vinnova har tillsammans med fackliga tjänstemän och näringslivstoppar bedrivit en kampanj för mer resurser till företag, forskningsinstitut och tekniska högskolor. Debatten i Sverige har i denna mening blivit mycket mer diversifierad.

Nordiska jämförelser

Den forskningspolitiska debatten förs i allmänhet med internationella utblickar medan svensk högskoledebatt är förvånansvärt inhemsk - om man undantar de ofta förekommande hänvisningarna till elituniversiteten i USA. Att nordiska jämförelser kan ge nog så intressanta impulser uppmärksammas sällan, även om den svenska storebrorsattityden tenderar att avta i takt med grannländernas alltmer framskjutna positioner i internationella jämförelser.

Undantag finns förstås. Uppsalarektorn Bo Sundqvist skrev hösten 2005 ett inlägg där han menade att Sverige framstår som «försiktigt, trögt och gammaldags i jämförelse med våra nordiska grannar». Det var hans slutsats efter att ha jämfört den aktuella politiken inklusive hanteringen av Bolognaprocessen i de nordiska länderna. Enstaka nordiska förebilder har också förts fram i debatten t.ex. de finska yrkeshögskolorna som modell för kvalificerad yrkesutbildning och det norska systemet för godkännande av examensrätter på högre nivå. De danska framgångarna när det gäller vetenskaplig publicering har väckt frågan om de svenska universitetslärares bristande utrymme för forskning i tjänsten.

Jämförelser länder emellan bygger i allmänhet på statistik över studenttillströmning, forskningsfinansiering och vetenskaplig publicering men säger inte mycket om den bakomliggande politiken. Jämförande studier av den offentliga debatten kan vara ett sätt att komma detta närmare. Vi hade gärna inkluderat även nordisk press i våra analyser men måktade inte med det. Kanske ett område för nordiskt samarbete framöver?

Artikkelen bygger på 1) Lillemor Kim: Kvalitet kontra kvantitet. Högskoledebatten 2005-2006. SISTER Arbetsrapporter 2006: 45. (www.sister.nu) 2) Ulf Sandström: Forskningsdebattens vad, vem, hur och varför. SISTER Arbetsrapporter 2006: 46. (www.sister.nu alt. www.forskningspolitik.se)

Lillemor Kim er nylig pensjonert fra sin stilling som forskningsleder ved SISTER.

Ulf Sandström er dosent ved Linköpings universitet og var tidligere forskningsleder ved SISTER.